

**ONA TILI DARSLARIDA MORFEMIK TAHLILNI AMALGA OSHIRISHDA
DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI**

F.P.Umurova

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti f.f.f.d. dotsent v.b

Gulmatova Kamola Shodi qizi

Boshlang‘ich yo‘nalish talabasi

Annotatsiya. *Ona tili darslarida morfemik tahlilni amalga oshirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish metodikasi yoritiladi. Unda o‘quvchilarga so‘z tarkibini, ya‘ni ildiz, qo‘shimcha va affikslarni aniqlashni o‘rgatishda samarali pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, turli interfaol usullar va o‘yinli mashg‘ulotlarning dars samaradorligini oshirishdagi o‘rni asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida morfemik tahlilni o‘rgatishda qo‘llaniladigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *ona tili darslari, morfemik tahlil, didaktik o‘yinlar, so‘z tarkibi, ildiz va qo‘shimcha, affikslar, interfaol metodlar, o‘quvchi faolligi, ta‘lim samaradorligi, metodika.*

Morfemik tahlilni o‘qitish jarayoni nafaqat morfologik bilimlarni shakllantirish, balki o‘quvchilarda til tizimiga nisbatan ongli va tahliliy munosabatni rivojlantirishga qaratilgan murakkab lingvodidaktik faoliyatdir. Shu bois mazkur jarayon muayyan ilmiy-metodik tamoyillarga asoslanishi zarur. Lingvodidaktik tamoyillar morfemik tahlilni o‘qitishda nazariy asos bilan amaliy faoliyat o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta‘minlaydi hamda ta‘lim samaradorligini oshiradi.

Morfemik tahlilni o‘qitishda ilmiylik tamoyili yetakchi o‘rin tutadi. O‘quvchilarga taqdim etilayotgan ma‘lumotlar zamonaviy tilshunoslik yutuqlariga tayangan, izchil va aniq bo‘lishi lozim. Morfema, o‘zak, affiks, so‘z yasovchi va shakl yasovchi qo‘shimchalar kabi tushunchalar lingvistik mezonlar asosida izohlanishi zarur. Bu borada o‘zbek tilshunosligida morfema nazariyasini ilmiy asosda yoritgan Azim Hojiyev va Shavkat Rahmatullayevning qarashlari metodologik tayanch vazifasini bajaradi. Ilmiylik tamoyili morfemik tahlilni soddalashtirish bahonasida noto‘g‘ri yoki yuzaki talqinlardan saqlanishni taqozo etadi.

Til birliklari o‘zaro bog‘liq tizimni tashkil etadi. Morfemik tahlilni o‘qitishda ham so‘zning tarkibiy qismlari alohida-alohida emas, balki yagona morfologik tizim doirasida o‘rganilishi kerak. Avval morfema tushunchasi shakllantirilib, keyin uning turlari, vazifalari va so‘z tarkibidagi o‘rni izchil ravishda ochib beriladi. Tizimlilik tamoyili o‘quvchilarda morfologik kategoriyalar o‘rtasidagi ichki munosabatni anglash ko‘nikmasini hosil qiladi.

Morfemik tahlil mexanik ajratish emas, balki ongli ravishda ma'no va shakl munosabatini tahlil qilish jarayonidir. O'quvchilar so'zni qismlarga ajratish bilan cheklanmasdan, har bir morfemaning semantik yukini izohlashi, uning grammatik vazifasini asoslay olishi lozim. Bu tamoyil o'quvchini passiv qabul qiluvchidan faol tadqiqotchiga aylantirishni nazarda tutadi. Shuningdek, mashqlar amaliy faoliyatga yo'naltirilgan bo'lib, nazariy bilimni qo'llash imkonini berishi kerak.

Lingvodidaktik yondashuvda nazariy qoidalar amaliy mashg'ulotlar bilan mustahkamlanishi shart. Morfemik tahlilga doir tushunchalar turli matnlar, so'z yasash jarayonlari va nutqiy vaziyatlar asosida qo'llanilgandagina o'zlashtiriladi. Nazariya va amaliyot uyg'unligi o'quvchilarda barqaror morfologik ko'nikmalarni shakllantiradi hamda bilimning funksional xarakterini ta'minlaydi.

Til o'qitishning asosiy maqsadi – kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir. Morfemik tahlil ham nutq faoliyatidan ajratilgan holda emas, balki real kommunikativ vaziyatlar bilan bog'liq tarzda o'rgatilishi lozim. Masalan, yasama so'zlarning uslubiy bo'yoqdorligi, affikslarning nutqdagi ma'no nozikliklarini ifodalash imkoniyati misollar orqali ko'rsatiladi. Bu yondashuv morfologik bilimni jonli nutq jarayoni bilan bog'laydi.

Morfemik tahlilni o'qitishda o'quvchilarning yoshiga xos tafakkur darajasi, abstrakt fikrlash imkoniyati va qabul qilish xususiyatlari e'tiborga olinishi zarur. Boshlang'ich bosqichda ko'proq ko'rgazmali va sodda misollar asosida tushuntirish samarali bo'lsa, yuqori sinflarda murakkab derivatsion jarayonlarni tahlil qilish mumkin. Bu tamoyil ta'lim mazmunining bosqichma-bosqich murakkablashib borishini ta'minlaydi.

Morfemik tahlil boshqa til bo'limlari bilan uzviy bog'liq holda o'qitilishi lozim. Leksikologiya, sintaksis va stilistika bilan integratsiya qilish orqali o'quvchilar til tizimini yaxlit holda idrok etadi. Masalan, yasama so'zlarning leksik ma'noga ta'siri yoki affikslarning sintaktik vazifani belgilashdagi o'rni kompleks tahlil qilinadi. Integrativ yondashuv morfologik bilimni kengroq lingvistik kontekstda anglash imkonini beradi. Morfemik tahlilni o'qitishning lingvodidaktik tamoyillari ilmiylik, tizimlilik, onglilik, nazariya va amaliyot birligi, kommunikativlik, yosh xususiyatlarini hisobga olish hamda integrativlik asosida shakllanadi. Ushbu tamoyillar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda morfologik tafakkurni rivojlantiradi, til birliklarini tahlil qilish ko'nikmasini mustahkamlaydi hamda ona tilini ongli o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Morfemik tahlil jarayonida tilshunoslikning zamonaviy yutuqlariga asoslanish lozim. O'quvchilarga morfemalarning nafaqat shakli, balki semantik (ma'no) xususiyatlari ham o'rgatiladi.

Asos va qo'shimcha: So'zning asosi va qo'shimchasi orasidagi ma'no bog'liqligini aniqlash.

Sinxron tahlil: So'zni hozirgi o'zbek tili nuqtayi nazaridan tahlil qilish (tarixiy etimologik tahlil bilan chalkashtirmaslik).

Morfemik tahlil alohida hodisa emas, balki tilning boshqa sathlari (fonetika, leksika, so'z yasalishi) bilan bog'liq holda o'rgatiladi.

1. Zanjirviy bog‘liqlik: Masalan, tovush almashishlari (tovush tushishi yoki ortishi) morfemik tahlilga qanday ta’sir qilishini tushuntirish.

2. Sodda-murakkabga: Avval tub so‘zlar, so‘ngra yasama va qo‘shma so‘zlar tahlil qilinadi.

Morfemalar shunchaki “kesib” olinadigan qismlar emas, balki ma’no bildiruvchi birliklardir. Tahlil davomida har bir qo‘shimchaniing vazifasi aniqlanadi:

Leksik ma’no: So‘z yasovchi qo‘shimchalar yangi tushuncha hosil qilishi.

Grammatik ma’no: Lug‘aviy va shakl yasovchi qo‘shimchalarning so‘zlararo bog‘liqlikni ta’minlashi.

O‘quvchi morfemik tahlilni mexanik tarzda (shunchaki yodlangan andozalar asosida) emas, balki har bir qismning mohiyatini anglagan holda bajarishi kerak. O‘quvchiga o‘zaro o‘xshash (omonim) qo‘shimchalarni ajratish topshiriladi (masalan: *-ma* qo‘shimchasi ham sifatdosh, ham ot, ham inkor ma’nosini berishi mumkin). Morfemik qurilishni vizual tarzda ko‘rsatish o‘quvchining xotirasida yaxshi saqlanadi. Buning uchun maxsus grafik belgilardan foydalaniladi.

Tahlilni to‘g‘ri tashkil etish uchun quyidagi tartibga rioya qilish tavsiya etiladi:

- 1. So‘zning ma’nosini aniqlash:** So‘z nima haqida ekanligini tushunish.
- 2. O‘zgaruvchi qismni (oxirini) ajratish:** So‘zning shakl yasovchi va qo‘shimchalarini topish.
- 3. So‘z asosini belgilash:** Lug‘aviy ma’no saqlangan qismni ajratish.
- 4. So‘z yasovchi qo‘shimchalarni ajratish:** Asos ichidan yangi so‘z hosil qilgan morfemalarni topish.
- 5. O‘zakni topish:** So‘zning bo‘linmas, eng kichik ma’noli qismini aniqlash.

Morfemik tahlilni o‘qitishda o‘quvchilarga har doim so‘zni turli kontekstlarda qo‘llab ko‘rishni o‘rgatish lozim. Bu "soxta" o‘xshashliklardan (masalan, *yozdi* va *yozgi* so‘zlaridagi *-i* va *-gi* farqi) qochishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - Toshkent: O‘zbekiston, NMIU, 2018.
2. Sh.M.Mirziyoevning. Konstitutsiya — erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir. –Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2018.
3. SH.M. Mirziyoev. - Toshkent: O‘zbekiston, NMIU, 2017
4. SH.M. Mirziyoev. - Toshkent: O‘zbekiston, NMIU, 2016.
5. Sh.M.Mirziyoevning Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.
6. Sh.M.Mirziyoevning. Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - Toshkent: O‘zbekiston, NMIU, 2018

7. Abdullayeva Q. va boshqalar “O’qish ktobi” 2- sinf, T. 2006 yil
8. Abdullayeva Q., va boshqalar “Savod o’rgatish darslari” T., “O’qituvchi” 1996 yil.
9. Abdullayeva Q., va boshqalar “Ona tili” T., “O’qituvchi ” 1999 yil.
10. Bo’ri Ziyamuhammedov, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnoloya-zamonaviy o’zbek milliy modeli. Toshkent. 2009.
11. «Kitobim-oftobim» Toshkent. «O’qituvchi» nashriyoti, 2008 yil.

